

Social Studies Teachers' and Students' Perception of the Citizenship and Democracy Education Course*

Arife Figen ERSOY
Anadolu University

Abstract:

In Turkey, one of the objectives of elementary eighth grade is to equip students with basic democratic citizenship skills by means of the citizenship and democracy education course. This study aims to understand social studies teachers' and students' perception of citizenship and democracy education. The participants of this phenomenological study were 10 social studies teachers and 15 eighth graders who were selected through criterion sampling. The data for the study were gathered with participant observations in the citizenship and democracy education lessons of two of the teachers and semi-structured interviews, and analysed thematically. The study revealed that this course was not sufficiently emphasized in the elementary curriculum, its content was not enough to equip students with citizenship skills, the necessary importance was not attributed to the course, and the satisfaction levels of the teachers and students were low. Based on the results of the study, it can be suggested that this course should be included as a separate course at each grade level in elementary curriculum, its content should be renewed based on citizenship skills, students' interests and readiness levels, student-centered teaching approaches should be adopted, and teachers should be informed about citizenship and democracy education in pre- and in-service period.

Keywords: Citizenship education, democracy education, social studies, middle school, phenomenology

Inönü University
Journal of the Faculty of Education
Vol 17, No 3, 2016
pp. 67-83
DOI: 10.17679/iuefd.17345163

Received : 25.04.2016
Revision1 : 23.06.2016
Accepted : 26.07.2016

Suggested Citation

Ersoy, A.F. (2016). Social studies teachers' and students' perception of the citizenship and democracy education course, *Inonu University Journal of the Faculty of Education*, 17(3), 67-83. DOI: 10.17679/iuefd.17345163

---

* This paper presented 3rd International Symposium on Social Studies Education was held on April 28-30, 2014 in Gazi University in Ankara.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

Citizenship education varies in different countries depending on the citizenship policies of societies. Despite different practices, citizenship education is usually provided at schools as a separate course, within each course and in a curriculum. Effective citizenship education should equip students with citizenship knowledge, skills and values. Following citizenship education, individuals should be able to know about political concepts such as equality, freedom, rights and social participation, citizenship rights and responsibilities, the mechanisms and structures of local and global political and social organizations, and domestic, national and global problems. They should have cognitive skills such as problem solving, decision-making and critical thinking, participation skills such as taking responsibility, cooperating and working in voluntary organizations, and basic citizenship values and attitudes such as self-confidence, believing in equality and human rights, showing respect to themselves, others and the environment, willingness to take responsibility and stand behind their decisions. Citizenship education that will teach students these skills should include dimensions of moral and social responsibility, political literacy and social participation. Citizenship skills should be taught in educational institutions starting from early ages in a way that is appropriate to each age group through all curriculum and extra-curricular activities. In effective citizenship education, activities should be based on students' learning by practising, discussions, exchange of ideas, and cooperation, be related to real life problems and be structured in a way to give students the right to speak freely in the learning process. Elementary education plays an important role in teaching students basic citizenship skills.

In the literature, studies related to the citizenship and democracy education course mostly focused on student outcomes, teacher views, student views, expert views, its place in the curriculum, analysis of textbooks and citizenship education as a cross-curriculum discipline. These studies generally employed questionnaire and interview techniques. The current study aims to understand social studies teachers' and students' perceptions on the citizenship and democracy education course. This is a qualitative study completing the studies on the effectiveness of this course in the literature and revealing teachers' and students' views in detail through observations and interviews.

Method

Phenomenological design within qualitative research approach was used in this study to examine social studies teachers' and students' views and experiences related to the citizenship education course. The participants were selected based on criterion sampling, which is a purposive sampling method. The participants were 10 voluntary teachers who taught the citizenship and democracy course for at least two years, and were working at schools with different social-economic levels, and 15 voluntary students selected from the classes of two teachers whose lessons were observed. Deviant case sampling was used in the selection of the students. In this regard, the students who participated and not participated in the lessons were interviewed. The research data were gathered through semi-structured interviews with the students and teachers following the participant observations made in the lessons of two of the teachers. In the study, pre-interviews were firstly conducted and observations of the lessons of the two teachers were made. The participant observation process in these teachers' lessons were performed during the 2012-2013 school year. At the end of the observation process, semi-structured interviews were conducted with the 10 teachers who were observed and were working in different schools. 15 students from the classes of two of the teachers who were observed were also interviewed. Thematic analysis was used in the analysis of the data in this study. In the analysis process, codes were firstly formed, and then, themes and sub-themes were identified. For trustworthiness, data triangulation was ensured with observations and interviews, informants' triangulation was used with teachers and students, a field expert contributed to data analysis, and member checking was taken.

Result & Discussion

The teachers and students who participated in the study thought that the citizenship and democracy education course was necessary, it should remain in the program as a separate course and the number of class hours was not sufficient. In the literature, there are research findings referring to the necessity of this

course, that it should be a separate course, and the insufficiency of class hours. Moreover, it is obvious that in Turkey, it is not enough to provide citizenship education as a cross-curriculum discipline. In Turkey, while citizenship outcomes are introduced in the each curriculum, at the same time, including the citizenship and democracy education course in the curriculum as a separate course can be effective in students' citizenship development. In the Turkish literature, there are research findings revealing that teachers and experts think that this course should be both a cross-curriculum course and a separate course. Furthermore, it is of significance to ensure continuity and progressiveness in the citizenship and democracy education course. Therefore, the objectives of this course should be included in each grade level from elementary education to higher education. This is because the basic concepts, information and skills that each developmental level should learn would be different. Consequently, considering students' readiness level, interests and skills, the repetitive and insufficient content of the course should be organised in a way to cover all dimensions of citizenship education including political literacy, moral and social education, and social participation.

This course being delivered with teacher-centered approaches and not being practice-oriented cause students to not to attribute any importance to it and find it boring. From this perspective, students' interest to the topics of citizenship can be developed by making teachers use student-centered teaching methods, which can give them the opportunity to apply the knowledge they acquire. Besides, an important problem of this course is students not being able to apply the knowledge they gain at school in their social environments and the negative examples in their environments negatively affecting students' citizenship development. Teachers can encourage students in the citizenship and democracy education course by organising activities that focus on their solving the problems they experience in their social environments.

Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Dersine İlişkin Sosyal Bilgiler Öğretmenleri ve Öğrencilerinin Algısı**

Arife Figen ERSOY
Anadolu Üniversitesi

Öz

Türkiye’de ilköğretim sekizinci sınıflarda okutulan vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersi ile öğrencilerin temel demokratik vatandaşlık yeterlikleri kazandırılması amaçlanır. Bu araştırma, sosyal bilgiler öğretmenleri ve öğrencilerinin vatandaşlık ve demokrasi eğitimine ilişkin algılarını anlamaya çalışmaktadır. Fenomenoloji deseninde yürütülen bu araştırmaya 10 sosyal bilgiler öğretmeni ve 15 sekizinci sınıf öğrencisi katılmıştır. Araştırma verileri iki öğretmenin vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersinde yapılan katılımcı gözlem, 10 öğretmen ve 15 öğrenci ile yapılan yarı-yapılandırılmış görüşme ile toplanmış ve tematik olarak analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda, bu dersin ilköğretim programında yeterli düzeyde yer almadığı, içeriğinin öğrencilere vatandaşlık yeterliklerini kazandırmak için yeterli olmadığı, derse gerekli önemin verilmediği, öğretmen ve öğrencilerin memnuniyet düzeyinin düşük olduğu ortaya çıkmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, bu dersin ilköğretim programında genişletilerek her sınıf düzeyinde ayrı bir ders olarak yer alması, içeriğinin vatandaşlık yeterlikleri, öğrencilerin ilgi ve hazırbulunuşluk düzeyine göre yenilenmesi, öğrenci merkezli öğretim yaklaşımların uygulanması ve vatandaşlık ve demokrasi eğitimi konusunda öğretmenlerin hizmet öncesi ve hizmet içi dönemde bilgilendirilmesi önerilebilir.

Anahtar Kelimeler: Vatandaşlık eğitimi, demokrasi eğitimi, sosyal bilgiler, ortaokul, fenomenoloji

Inönü Üniversitesi
Eğitim Fakültesi Dergisi
Cilt 17, Sayı 3, 2016
ss. 67-83
DOI: 10.17679/iuefd.17345163

Gönderim Tarihi : 25.04.2016
1. Düzeltme : 23.06.2016
Kabul Tarihi : 26.07.2016

Önerilen Atıf

Ersoy, A.F. (2016). Vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersine ilişkin sosyal bilgiler öğretmenleri ve öğrencilerinin algısı. *Inönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(3), 67-83. DOI: 10.17679/iuefd.17345163

** Bu çalışma, 28-30 Nisan 2014 tarihinde Ankara’da Gazi Üniversitesi’nde düzenlenen III. Uluslararası Sosyal Bilgiler Eğitimi Sempozyumunda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

GİRİŞ

Vatandaşlık ve demokrasi eğitimi, sürdürülebilir bir demokrasi için gerekliliktir. Dünyada ekonomik, siyasi, sosyal alandaki değişimler, son yirmi yıldır ülkelerin vatandaşlık eğitiminin amacı, içeriği ve verilmiş biçiminde yeni eğitim politikaları geliştirmesine neden olmaktadır. Demokrasiyle yönetilen birçok ülkede etkin ve demokratik vatandaşlık eğitimi benimsenmektedir. Okullarda vatandaşlık eğitimi, öğretim programı, öğretim programı dışı etkinlikler ve kendiliğinden gerçekleşen durumlar olmak üzere üç farklı yoldan gerçekleştirilmektedir. Öğretim programlarıyla vatandaşlık eğitimi ise, ayrı bir ders olarak, tüm dersler yoluyla ve bir ders programı içerisinde verilmektedir (Council of Europe [CoE], 2004). Vatandaşlık eğitiminin amaçları, programdaki yeri, öğretim süreçleri ve değerlendirme yaklaşımları ülkelere göre farklıdır. Örneğin, ilköğretim için İngiltere’de tüm program yaklaşımına göre tüm derslerde vatandaşlık eğitimine yer verilmektedir. Kore’de vatandaşlık eğitimi ayrı bir ders olarak; ABD, Kanada, İsveç, Almanya, Yeni Zelanda, İspanya’da sosyal bilgiler ve benzeri bir ders içinde verilmektedir. Fransa, Japonya ve Singapur’da vatandaşlık eğitimi hem ayrı bir ders hem de bir ders içinde verilerek karma bir sistem uygulanmaktadır. ABD, İtalya, Fransa vatandaşlık eğitimini zorunlu ve programın bir parçası olarak yürütürken; Kanada, Almanya, İsveç, İspanya’da okula bırakılmıştır. Bu örneklerle bakıldığında, vatandaşlık eğitimi ilköğretimde genellikle bir ders içinde, ortaokulda ABD, Fransa, İtalya, Japonya, Kore, Singapur ve İspanya gibi birçok ülkede ayrı bir ders ve bir ders içinde birlikte verilerek karma olarak uygulanmaktadır (Kerr, 1999; Morris ve Cogan, 2001).

Etkili bir vatandaşlık eğitimi öğrencilere vatandaşlık bilgisi, becerileri ve değerlerini kazandırmalıdır. Vatandaşlık eğitimiyle bireyler, eşitlik, özgürlük, hak, sosyal katılım gibi siyasal kavramlar, vatandaşlık hakları ve sorumlulukları, yerel ve küresel siyasal ve sosyal kurumların işleyişi ve yapısı ile yerel, ulusal ve küresel sorunlar hakkında bilgi kazanmalıdır. Bireyler, siyasal ve sosyal yaşama etkin katılımını sağlayacak problem çözme, karar verme, eleştirel düşünme gibi bilişsel yeterlikler ile birlikte iletişim kurabilme, karar verme; sorumluluk alma, işbirliği yapma, gönüllü kuruluşlarda çalışma gibi katılım yeterliklerine sahip olmalı, kendine, başkalarına ve çevreye saygı duyma, eşitliğe ve insan haklarına inanma, toplumsal gelişim için sorumluluk almayı isteme ve kararlarının arkasında durma gibi temel vatandaşlık değer ve tutumlarına sahip olmalıdır (Branson, 1998; The Center for Civic Education [CCE], 1997; Qualification and Curriculum Authority [QCA], 1998). Bu yeterlikleri öğrencilere kazandıracak bir vatandaşlık eğitimi ahlaki ve sosyal sorumluluk, siyasal okuryazarlık ve toplumsal katılımı içermelidir. Ahlaki ve sosyal sorumluluk ile öğrencilerin temel vatandaşlık değerlerini kazanmaları, siyasal okuryazarlık ile siyasal ve sosyal sorunları çözme yeterliği elde etmeleri ve toplumsal katılım eğitimi ile sosyal yaşamda etkin olmaları sağlanmalıdır (QCA, 1998). Bu vatandaşlık yeterlikleri öğrencilere eğitim kurumlarında erken yaşlardan başlayarak her yaş düzeyine uygun olarak, vatandaşlık bilgi, beceri ve değerleri ilişkilendirilerek öğretim programları ve ders dışı etkinlikler ile kazandırılmalıdır (Patrick, 2003; Torney-Purta ve Vermeer, 2004). Etkili bir vatandaşlık eğitiminde nerede, ne öğretildiği ve nasıl öğretildiği önemlidir. Bu eğitim etkinliklerinin, öğrencilerin yaparak öğrenme sağlayacağı, tartışma ve görüş alışverişine dayalı, yaşamda karşılaşılan sorunlarla ilgili, düşünme becerilerinin kullanıldığı, işbirliğine dayalı ve öğrencilerin öğrenme sürecinde söz hakkı olacağı biçimde yapılandırılması (Department for Education and Skills [DfES], 2004), sınıf-okul ve okul dışında etkin ve uygulamalı olarak yürütülmesi gerekmektedir.

Türkiye’de vatandaşlık eğitimi Cumhuriyetin kuruluşundan başlayarak ilköğretim programında Malûmat-ı Vataniye, Vatani Malûmat, Yurt Bilgisi, Yurttaşlık Bilgisi dersleri ile verilmiştir. 1995’ten sonra İnsan Hakları ve Vatandaşlık Eğitimi adı altında 4-8. sınıflarda bazen bir saat, bazen iki ya da üç saat olarak yer almıştır (Gözütok, 2003). 1998-2005 yılları arasında 7 ve 8. sınıflarda Vatandaşlık ve İnsan Hakları dersi zorunlu iken 2005-2010 tarihlerinde ders kaldırılmıştır. 2005’te yenilenen ilköğretim programında vatandaşlık ve insan hakları ara disiplin olarak tüm öğretim programlarına yayılmıştır. 2010-2011 yılında, sekizinci sınıfta vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersi seçmeli, 2011-2012 yılında zorunlu ders olmuştur. 2015’te ise sekizinci sınıflarda vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersi son kez (Er, Ünal ve Özmen, 2013) okutulmuştur. 2015-2016 öğretim yılından itibaren vatandaşlık eğitimi ilköğretim programında dördüncü sınıfta insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi dersi adıyla verilmeye başlanmıştır. Türkiye’de 2016 yılından başlayarak vatandaşlık eğitimi sosyal bilgiler dersi içinde, vatandaşlık ve insan hakları ara disiplini ile tüm derslerde ve dördüncü sınıfta ayrı bir ders kapsamında karma bir yaklaşımla verilmektedir.

Türkiye’de vatandaşlık eğitimi politikaları öğrencilerin vatandaşlık yeterlikleri gelişimini doğrudan

etkilemektedir. Bu nedenle, vatandaşlık eğitiminin bilimsel çalışmalarla irdelenmesi, oluşturulacak vatandaşlık eğitimi politikalarına katkı sağlayacaktır. Alanyazında vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersine ilişkin yapılan çalışmalar öğrenci kazanımları (Aras, 2000; Yılmaz, 2009; Yılmaz, Şahin ve Bengiç, 2009), öğretmen görüşleri (Arıkan, 2002; Başaran, 2007; Gömleksiz ve Akyıldız, 2012; Uyangör, 2007), öğrenci görüşleri (Baştürk, 2011; Kaya ve Ersoy, 2014, Uyangör, 2007, Yiğittir, 2007), uzman görüşleri (Toraman, 2012), programdaki yeri (Er vd., 2013), öğretim programı ve ders kitaplarının analizi (Ünal, 2012) ve ara disiplin olarak vatandaşlık eğitimi (Bağlı, 2013; Elkatmış, 2012, Ülger, 2012) boyutlarında yoğunlaşmaktadır. Yapılan çalışmalarda genellikle anket ve görüşme tekniği kullanılmıştır. Bu araştırma, alanyazında bu dersin etkililiğine ilişkin yapılan çalışmaları tamamlayan ve öğretmen ile öğrencilerin görüşlerini gözlem ve görüşme ile derinlemesine ortaya koyan nitel bir çalışmadır. Bu araştırma sonuçlarının ilkökul ve ortaokulda verilecek olan vatandaşlık eğitiminin geliştirilmesine katkı sağlaması umulmaktadır. Bu araştırma ile vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersine ilişkin sosyal bilgiler öğretmenlerin ve öğrencilerinin algılarını anlamak amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda şu araştırma sorulara yanıt aranmıştır:

1. Öğretmenler ve öğrenciler vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersini nasıl algılamaktadır?
2. Öğretmenler ve öğrencilerin vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersindeki deneyimleri nasıldır?

YÖNTEM

Araştırma Deseni

Bu çalışmada, sosyal bilgiler öğretmenlerinin ve öğrencilerin vatandaşlık eğitimi dersine ilişkin görüş ve deneyimleri, nitel araştırma yaklaşımında fenomenoloji deseni ile incelenmiştir (Yıldırım ve Şimşek, 2005). Fenomenoloji, bireylerin günlük yaşam deneyimlerini var olan koşulları içinde anlamayı amaçlayan bir nitel araştırma yaklaşımıdır (Creswell, 2007). Bu çalışmada öğrencilerin ve öğretmenlerin vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersine ilişkin deneyimlerinden yola çıkılarak derse ilişkin algıları belirlenmeye çalışıldığı için fenomenoloji deseninden yararlanılmıştır.

Katılımcılar

Araştırmaya 10 sosyal bilgiler öğretmeni ile sekizinci sınıfta öğrenim gören 15 öğrenci katılmıştır. Böylece öğrenci ve öğretmenlerin bu derse ilişkin algı ve deneyimleri karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Araştırmaya katılan öğretmenler ölçüt örneklemeye göre seçilmiştir. Bu çalışmaya vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersini en az iki yıl yürüten, farklı sosyo-ekonomik düzeylerdeki okullarda görev yapan ve gönüllü olan 10 sosyal bilgiler öğretmeni katılmıştır. Araştırmaya katılan öğretmenlerin özellikleri Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1.
Öğretmenlerin Kişisel Özellikleri

Kod isim	Yaş	Mezuniyet Alanı	Mesleki deneyim	Çalıştığı okulun sosyo-ekonomik düzeyi	Araştırmadaki rolü
Sevda	35	Coğrafya	10	Üst	Gözlem ve Görüşme
Utku	35	Tarih	15	Orta	Gözlem ve Görüşme
Nihal	38	Coğrafya	17	Üst	Görüşme
Nuray	41	Tarih	18	Üst	Görüşme
Esmâ	29	Sosyal Bilgiler	3	Orta	Görüşme
Gül	43	Tarih	15	Alt	Görüşme
Kaya	38	Tarih	14	Orta	Görüşme
Can	42	Tarih	20	Alt	Görüşme
Ayla	47	Tarih	20	Alt	Görüşme
Sena	30	Sosyal Bilgiler	7	Alt	Görüşme

Bu çalışmaya katılan sosyal bilgiler öğretmenleri genellikle Edebiyat Fakültesi, Tarih ve Coğrafya bölümü mezunu olup sadece iki öğretmen Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Öğretmenliği mezunudur. Araştırmaya katılan ve sosyal bilgiler öğretmenliği mezunu olan öğretmenler 3 ve 7 yıllık mesleki deneyime sahipken diğer öğretmenler 10 ile 20 yıl arasında mesleki deneyime sahiptir. Tablo 1’de belirtilen öğretmenlerden ikisinin sınıfında bir öğretim yılı boyunca gözlem yapılmıştır. Öğretim yılı sonunda ise 10 sosyal bilgiler öğretmeni ile görüşme yapılarak araştırma verileri toplanmıştır. Bu çalışmada, dersinde gözlem yapılan öğretmenlerden Sevda öğretmeni üst sosyo-ekonomik düzeyden gelen öğrencilerin öğrenim gördüğü bir özel okulda görev yapmaktadır. Utku öğretmeni ise, orta ve düşük sosyo-ekonomik düzeyden gelen öğrencilerin öğrenim gördüğü bir devlet okulunda görev yapmaktadır.

Bu araştırmaya, dersinde gözlem yapılan iki öğretmenin sınıfından belirlenen gönüllü 15 öğrenci katılmıştır. Araştırmaya katılan öğrencilerin seçiminde aykırı durum örneklemesinden yararlanılmıştır. Gözlem sürecinde derse etkin katılan ve katılmayan öğrenciler belirlenmiş ve gönüllü olanlarla görüşmeler yapılmıştır. Araştırmaya katılan öğrencilerin özellikleri Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2
Öğrencilerin Kişisel Özellikleri

Kod isim	Yaş	Anne		Baba	
		Eğitim durumu	Mesleği	Eğitim durumu	Mesleği
Cem	14	Lisans üstü	Öğretim üyesi	Lisans üstü	Öğretim üyesi
Ceren	14	Üniversite	Öğretmen	Üniversite	Mimar
Hakan	14	Lisansüstü	Doktor	Lisansüstü	Doktor
Tarik	14	Üniversite	Öğretmen	Üniversite	Eczacı
Sevgi	15	Lisans üstü	Öğretim üyesi	Üniversitesi	İşletme sahibi
Serkan	14	Lisans üstü	Eczacı	Üniversitesi	Doktor
Aslı	14	Üniversite	Öğretmen	Lisans üstü	Avukat
Barış	15	Lise	Ev hanımı	Lise	İşçi
Berna	14	İlkokul	Ev hanımı	Lise	Memur
Fuat	14	Ortaokul	Ev hanımı	Ortaokul	Günlük işçi
Gaye	14	Lise	Hemşire	Lise	Memur
İsmail	15	İlkokul	Ev hanımı	Ortaokul	Çiftçi
Osman	14	İlkokul	Ev hanımı	Lise	Memur
Seda	14	İlkokul	Ev hanımı	Lise	Esnaf
Mehmet	14	İlkokul	Günlük işçi	Ortaokul	Günlük işçi

Bu araştırmaya üst sosyo-ekonomik düzeyden katılan öğrencilerin genelde anne ve babası çalışmakta ve yükseköğretim düzeyinde eğitime sahiptir. Alt ve orta sosyo-ekonomik düzeydeki öğrencilerin ise genellikle anneleri ev hanımı, babaları ise işçi, memur gibi orta gelire sahip meslek gruplarında çalışmaktadır. Bu öğrencilerin anne ve babalarının eğitim düzeyi genellikle ilköğretim ve ortaöğretim düzeyindedir.

Verilerin Toplanması

Araştırma verileri, iki öğretmenin sınıfında gerçekleştirilen katılımcı gözlemler sonrasında öğrenci ve öğretmenlerle yapılan yarı-yapılandırılmış görüşmeler ile toplanmıştır. Araştırmada önce, gözlem yapabilmek için ön görüşme ile farklı sosyo-ekonomik düzeylerde görev yapan gönüllü iki öğretmen belirlenmiştir. Bu öğretmenlerin sınıfında 2011-2012 öğretim yılı boyunca toplam 48 ders saati gözlem yapılmıştır. Gözlem süreci sonunda, derinlemesine ve zengin bilgi edinmek amacıyla gözlem yapılan öğretmenler yanında farklı okullarda çalışan toplam 10 öğretmen ile yarı-yapılandırılmış görüşme yapılmıştır. Aynı zamanda, gözlem yapılan iki öğretmenin sınıfından gözlem sürecinde belirlenen 15 öğrenci ile yarı-yapılandırılmış görüşme gerçekleştirilmiştir.

Bu araştırmada öğrenciler ve öğretmenler için iki görüşme formu geliştirilmiştir. Görüşme formlarının geliştirilmesinde alanyazın taraması ile elde edilen bilgilerden ve alan uzmanlarının görüşlerinden ve gözlem sürecinde elde edilen verilerden yararlanılmıştır. Ortalama 30-40 dakika süren görüşmeler öğretmenlerle toplam 5 saat 48 dakika, öğrencilerle 6 saat 45 dakika sürmüştür.

Verilerin Analizi

Araştırma verilerinin analizinde tematik analizden yararlanılmıştır. Tematik analiz tümdengelim ve tümevarım biçiminde uygulanabilmektedir. Bu araştırmada tematik analiz programının öğeleri ve daha önceki çalışmalarda belirlenen temalar temel alınarak gerçekleştirilmiştir. Bu araştırmada tematik analiz, Braun ve Clark’ın (2006) belirttiği altı aşamada gerçekleştirilmiştir. İlk olarak veri seti birkaç kez okunmuş, ikinci şamada başlangıç kodlar çıkarılmış, üçüncü aşamada kodların birleştiği temalar aranmış, dördüncü aşamada temalar gözden geçirilmiş, beşinci aşamada temalar tanımlanmış ve isimlendirilmiş ve son aşamada rapor edilmiştir. Kodlama sürecinde araştırmacı ve bir eğitim uzmanı birlikte çalışmıştır. Önce, beş gözlem ve iki görüşme dökümünü her iki araştırmacı ayrı kodlamış daha sonra kodlamalar karşılaştırılmış ve ortak kodlar geliştirilmiştir. Bulgular bu tema ve alt temalar başlıklarında sunulmuş ve doğrudan alıntılarla desteklenmiştir. İnanırcılık için gözlem ve görüşme birlikte kullanılarak veri çeşitlenmesi, öğretmen ve öğrencilerle çalışarak katılımcı-veri kaynağı çeşitlenmesi yapılmıştır. Ayrıca, verilerin analizinde bir alan uzmanı ile birlikte çalışarak uzman denetimi sağlanmış, veriler katılımcılarla paylaşarak katılımcı teyidi alınmıştır.

BULGULAR

Bu araştırmada elde edilen bulgular, vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersi öğretim programı ile vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersinde yaşanan sorunlar olmak üzere iki ana temada verilmiştir.

Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Dersi Öğretim Programı

Vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersinin ilköğretim programdaki yeri

Öğretmenler bu dersin, öğrencilerin toplumsal yaşantıya hazır olmaları, bir vatandaş olarak haklarını ve sorumluluklarını öğrenmeleri, devletin yönetim sistemini, anlayışını öğrenmeleri böylece sistemdeki aksaklıkları görebilmeleri ve tepki gösterip bunların düzeltilmesine çabalamaları için gerekli olduğunu düşünmektedir. Öğretmenlerin çoğu, bu dersin ayrı bir ders olması gerektiğini belirtirken, üç öğretmen T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi ile birleştirilebileceğini söylemiştir. Bu öğretmenler, uygulamada T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi konularının yetişmediğini ve vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersinde işlediklerini dile getirmiştir. Gözlem yapılan Sevdâ öğretmenin sınıfında sık sık öğrencilerin bu dersin yerine İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi işleyelim istekleri gözlenmiştir. Bu dersin ayrı bir ders olması gerektiğini düşünen öğretmenler ise, vatandaşlık konularının sosyal bilgiler ve diğer derslerde verildiğinde vatandaşlıkla ilgili olmayan konularla karıştığını ve öğrencilerin vatandaşlık konularını yeterli öğrenemediklerini dile getirmiştir. Utku öğretmen, "Sosyal bilgilerde bu konu daha yüzeysel anlatılıyor. Ayrı bir [ders] olması gerekir. Diğer dersler ihtiyacı karşılamıyor" derken; Ayla öğretmen, "Sosyal bilgilerde bir saatte daldan dala konudan konuya geçilince çocuklar toparlayamıyor. Bu ayrı bir konu. Ayrı bir ders olması gerekir" demiştir. Ayrıca, bazı öğretmenler vatandaşlık ve demokrasi eğitiminin ortaokulda her sınıf düzeyinde ayrı bir ders olarak verilmesi gerektiğini, bazıları ise bu bilgilerin çocuklara daha erken yaşlarda verilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Bu dersin ortaokulda ayrı bir ders olarak yer alması gerektiğini düşünen öğretmenlerden Utku, bu dersin dördüncü sınıfa alınmasının doğru olmadığını, "Dördüncü sınıfa bu dersin konulması tamamen yetersiz hale getirir. Dördüncü sınıf düzeyindeki bir öğrencinin öğrenebileceği kavram ve bilgi ne kadardır ki. Mesela devletin düzeni ve sorumlulukları ile ilgili, temel haklarıyla ilgili pek çok kavram çocuklarda oluşmamış olacak, somut olmayacak, soyut kalacak. Bunlar dersin amacına ulaşmasını engelleyecek" diyerek açıklamıştır. Ayrıca, öğretmenler ders saatinin yetersiz olduğunu söylemiştir.

Öğrencilerin çoğunluğu, bu dersin gerekli olduğu görüşünü paylaşırken bu derste daha önceden bildiklerini tekrar ettiklerini düşünen öğrenciler dersin kaldırılmasını istemiştir. Cem görüşlerini, "Bu derste bildiğim şeyleri tekrarladım. Bu ders olmasa da olur bence." biçiminde açıklamıştır. Öğrencilerden bazıları ayrı bir ders olmasını, bazıları T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi içinde olmasını ve bazıları da daha önceki sınıflarda olmasını istemiştir. Berna, "Bence ayrı bir ders olması iyi sosyal bilgilerde alanı ama tarihten coğrafyadan ayrı bir konu" diyerek ve Fuat, "Bu ders ayrı daha iyi sosyalde allak bullak oluyor kafamızdakiler" diyerek görüşünü açıklarken, bu dersin T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi ile birleştirilmesini isteyen Barış ise görüşlerini, "İnkılap içinde olsa daha iyi olurdu. Ayrı bir ders olmasına gerek yok. Ayrı bir ders ayrı bir not ayrı bir stres hepsi..." biçiminde açıklamıştır (Bkz. Tablo 3).

Tablo 3

Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Dersi Öğretim Programına İlişkin Öğretmen ve Öğrencilerin Görüşleri

	Öğretmen	Öğrenci
İlköğretim Programındaki Yeri	Vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersi olmalı Vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersi ayrı bir ders olmalı Daha erken sınıflarda olmalı. Ortaokulda ayrı bir ders olmalı İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi ile birleştirilmeli. Ders saati yeterli değil.	Bu ders kaldırılın Bu derse önem vermiyorum Bu ders gerekli olsun Bu ders ayrı olsun İnkılap dersi içinde olsun Daha önceki sınıflarda olsun
Vatandaşlık Kazanımları	Vatandaşlık bilgisi Yönetim biçimleri	İnsan hakları

	Vatandaşlık sorumlulukları İnsan hakları Sivil toplum kuruluşları Toplumsal kurallar İletişim Vatandaşlık becerileri Araştırma İşbirliği Vatandaşlık değerleri Saygı Empati Hoşgörü Çevreye saygı	Vatandaşlık sorumlulukları Sivil toplum kuruluşları İletişim Saygı Hoşgörü Çevreye saygı
İçerik	Konular güncel yaşamdan seçilmiş Konular ilgi çekici değil Konular öğrenci düzeyine uygun değil Konular tekrarlıyor Konular yeterli değil Konular çok soyut, sınırlandırması zor Yeni program daha iyi	Bildiğimizi tekrarladık Konular ilgi çekici değil Ders kitabı sıkıcı daha eğlenceli etkinlikler yapılabilir Konular ilgi çekici Kolay ders Yeni bir şeyler öğrenmek isterdim Demokrasi ve devletlerle ilgili bilgiler Günlük sorunlar Siyasetle ilgili bilgiler
Öğrenme – Öğretme Süreci	Öğrenci tutumları Öğrenciler sıkıldılar Öğrenciler sevdiler Derse katılım az oldu Öğrenciler dersi gereksiz buluyor Yaşamdan örnekler olunca derse katılım artıyor Öğretim stratejisi ve yöntemleri Dersi yaparak yaşayarak işlesek daha etkili olacak	Derse ilişkin tutumları Bu derste çok sıkıldık. Önemsiz konularda derse katılmıyoruz. Öğretim stratejisi ve yöntemleri Derste farklı etkinlikler yapılabilir Ödevler ilgi çekici değil Daha görsel olabilir Tartışma yapılabilir Uygulamalı yapılabilir
Değerlendirme	Test yapıyoruz Seviye Belirleme Sınavında [SBS] önemli	SBS’de sadece bir soru çıkıyor. Çalışmadan yapabileceğim sorular oluyor. SBS’de çok soru çıkmadığı için önemli bir ders değil

Vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersinde öğrencilerin vatandaşlık kazanımları

Her iki sınıfta işlenen konular ile öğrencilerin, her insanın değerli olduğu, farklılıklara saygıyı, demokrasinin temel özelliklerini, sivil toplum kuruluşlarının işlevlerini öğrendikleri gözlemlenmiştir. Ayrıca, Utku öğretmen dersinde hak arama yollarına çeşitli örnekler vermiştir. Örneğin, Utku öğretmen bir dersinde, “Öğretmenlerinizden biri size şiddet uygularsa ya da kötü bir söz söylese hakkınızı nasıl ararsınız?” sorusunu öğrencilerine yönelterek sınıfta tartışma yaptırmış ve öğrencilere haklarını nasıl arayacaklarını ve sırasıyla ne yapmaları gerektiğini anlatmıştır. Görüşmelerde ise öğretmenler, bu derste öğrencilerin demokrasi ve yönetim biçimlerini, vatandaşlık sorumluluklarını, insan haklarını ve sivil toplum kuruluşlarını, toplum kurallarını, saygı ve hoşgörüyü öğrendiklerini söylemiştir. Gül öğretmen, “Çocuklar haklarını, vatandaşlık görevlerini, askere gitmek, vergi vermek bunları öğrendiler. Demokrasinin ne olduğunu söyleyebiliyorlar. Demokrasi nedir? Nasıl uygulanır bunu gördüler” biçiminde belirtirken; Sevda öğretmen, “İnsanın birey olduğu için değer verilmesi, her kim olursa olsun değer verilmesi gerektiği... İrk, cinsiyet ayırmaksızın herkes insandır öğrendiler” diyerek görüşünü açıklamıştır.

Öğrenciler, bu derste çoğunlukla insan sevgisi, saygı, hoşgörü, vatandaşlık sorumlulukları ve insan haklarını öğrendiklerini söylemiştir. Seda görüşlerini, “Mesela kişi ve konut dokunulmazlığını bilmiyordum öğrendim... Mesela polis beni aramaya kalkarsa iznini sorabilirim” biçiminde ve Barış ise görüşlerini, “Başkanlık sistemini bilmiyordum ben, vatandaş olarak haklarımızı öğrendim. İletişim toplum konusunda bilinçlendik” biçiminde dile getirmişlerdir. Sevgi, “Yönetim sistemimizin faydalarını, cumhuriyetin bize kattıklarını, vatandaşlık olarak sorumluluklarımızı, vergi, askerlik...” diyerek görüşlerini açıklarken; Utku

öğretmenin sınıfından bazı öğrenciler haklarını nasıl arayacaklarını öğrendiklerini söylemiştir. Gaye, "Haklarımı nasıl kullanacağım, ne yapacağım, nasıl başvuracağım? Kime söyleyeceğim. İlk önce hangi yoldan gideceğim. Onları öğrendim" diyerek açıklamıştır. Öğrenciler bu ders sonrasında iyi vatandaş çoğunlukla saygılı, hoşgörülü, hak ve sorumlulukları bilen kişiler olarak değerlendirmişler sadece iki öğrenci sivil toplum kuruluşlarına katılmayı vatandaşlık sorumlulukları arasında dile getirmiştir. Fuat, vatandaşlık ve sivil toplum kuruluşları arasındaki ilişkiyi, "Hakları olanları korumak için. Mesela şiddet gören bayanlar. Sonra sokak çocukları, onların ailesiz babasız kalmasını engelliyorlar. Şiddet gören kadınlar da şiddet görmemesi için başvuruyorlar bazı vakıflara. Hakkını yiyenlerin mesela bir vakfı vardır. Oraya başvuruyorlar" diyerek açıklamıştır. Sivil toplum kuruluşlarına katılmayı neden vatandaşlık sorumlulukları içinde görmedikleri sorulduğunda ise, yaşamda karşılaşmadıklarını ve toplumda çok etkin olmadığını söylemiştir.

Vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersinin içeriği

Gözlemde iki öğretmenin ders kitabını izlediği, ders kitabındaki insanın değerli olduğu, farklılıklara saygı, demokrasi, demokratik vatandaşın özellikleri, insan hakları, toplumsal kurallar, sivil toplum örgütleri, sosyal sorumluluk ve devletin görev ve sorumlulukları, vatandaşların topluma ve devlete karşı görev ve sorumlulukları konularını işledikleri görülmüştür. Utku öğretmen ders kitabının dışına çıkarak yasama, yürütme, yargı ve bunların görevleri, kadınlara yönelik şiddet, kurallara uymama gibi toplumsal sorunlara değinmiştir.

Görüşmelerde öğretmenlerin çoğunluğu, vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersi içeriğinin öğrenci düzeyine göre basit, daha önce hayat bilgisi dersinden itibaren işlenen konular olduğunu, öğrencilerin yeni bir şeyler öğrenmediklerini ve bu nedenle öğrencilerin ilgisini çekmediğini söylemiştir. Esmâ öğretmen görüşünü, "İyi insan olmak, çevreye karşı duyarlı olmak gibi. Bunlar basit geldi. Bunlar bildiğimiz şeyler dediler. Daha zor şeylerle uğraşmak istediler. Konular altıncı sınıf düzeyinde" diyerek açıklamıştır. Ayrıca, bazı öğretmenler ders programı ve kitabında verilen bilgilerin sadece farklılıklara saygı, çevreyi koruma gibi konularda bilgilendirme yaptığını ama devletin sistemi ve işleyişine yönelik bilgiler vermediğini ve yetersiz olduğunu düşünmektedir. Ayla öğretmen devlet sistemini öğretmek gerektiğini, "Zaten çocuğa ilkokuldan beri kişisel özelliklerine ya da olması gereken davranış özelliklerini anlatıyoruz... Devlet sisteminin ne olduğunu, devlet sisteminin nasıl işlediğini bilmesi gerekiyor... Biz bu toplum içinde yaşıyorsak önce sistemin nasıl olduğunu bilmemiz gerekiyor... sistem hakkında çok fazla bilgi göremedim." diyerek anlatmıştır.

Öğrencilerin tamamı derslerde daha önceki derslerinde gördükleri konular olduğunu söylemiştir. Cem görüşlerini, "Zaten bilinen şeyleri anlatıyor." diyerek belirtmiştir. Derste öğrenciler de farklılıklar, saygı ve hoşgörü, sivil toplum kuruluşları konuları işlenirken, "Biz bunları biliyoruz ki geçelim öğretmenim", "Niye aynı şeyleri tekrar öğreniyoruz?", "Bunları sosyalde de işlemiştik" gibi sözler söylemiştir. Bazı öğrenciler de ders konularını yetersiz bulmuş, güncel konular ve siyasetle ilgili bilgiler öğrenmek istediklerini belirtmiştir. Bu konuda Fuat, "İleride milletvekili olup olamayacağımızı nasıl olacağımızı anlatsalar aslında daha iyi olur. Bu kitapta bu bilgiler konulsun. Devletlerle ilgili sorular devletlerarası ilginç şeyler olsa. Demokrasi ile ilgili sorular, ülkeler arası bağıntılar gibi şeyler. Günlük partilerle ilgili bilgiler olsa mesela olsa daha iyi olurdu böyle olursa dikkatimi çekerd" ve İsmail, "Okulda, öğrenci hakları mesela öğretmen şiddet uyguladığında ne yapacağız... İletişim falan değil de günlük hayattan bahsetse" diyerek hem yaşamlarında kullanabilecekleri hem de siyasal yaşamı anlayabilecekleri bilgiler öğrenmek istediklerini belirtmiştir. "Okuldaki haklarımı öğrenmek istiyorum" diyen Seda güncel yaşama dikkat çekmiştir. Barış bu derste siyasete ilişkin bilgiler öğrenmek istediğini şöyle açıklamıştır:

Siyaseti anlatsınlar. Geçmişteki siyasal partilerin iyiliklerini kötülüklerini anlatsınlar. Bu ders siyasete girmiyor... Siyaseti anlatsınlar ya da ayrı bir ders koysunlar. Beni bu konuda kim bilgilendirecek. Derste hoca dersine girmiyor. Sadece seçimi falan genel anlattı. Derste siyaseti öğretseler, tartışırız. Öğreniriz neyin iyi neyin kötü olduğunu. Hem siyaset olsun hem de vatandaşlık olsun bu derste.

Vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersinin öğrenme-öğretme süreci

Her iki öğretmenin ders programındaki konuları anlatım, soru-cevap ile işledikleri, farklı araç-gereçlerden yararlanmadıkları ve ders kitabı ile çalışma kitabındaki etkinliklerin sadece birkaçını yaptıkları gözlenmiştir. Öğretmenler ders ve çalışma kitabındaki etkinlikleri öğrencilerin yapmak istemediklerini ve bunları zaman kaybı olarak gördüklerini belirtmiştir. Sadece Utku öğretmen, sınıfında tartışma ile öğrencilere eleştirel düşünme becerisini geliştirmeye çalışmıştır. Örneğin, demokrasi kültürü temasını işlerken, "Ülkemizde herkes eşit mi?" sorusunu öğrencilere yönelterek tartışma başlatmıştır. Sevda öğretmenin sınıfında ise

genellikle öğrenciler tartışmayı başlatmıştır. Örneğin, öğrenciler kadın ve erkek eşitliğini tartışmıştır. Her iki sınıfta yapılan tartışma sürecinde öğrencilerin derse ilgisi ve katılımı artmıştır. Ayrıca, Sevda öğretmen öğrencilere insan haklarını ödev olarak vermiş ve öğrenciler sunu yapmıştır. Öğrenciler bu ödev ve sunulara ilgisiz kalmıştır. Utku öğretmen ise öğrenci haklarını ödev olarak vermiş, ancak öğrenciler bulamadıklarını söylemiş ve ilgisiz davranmıştır.

Görüşmelerde öğretmenlerin çoğu öğrencilerin sıkıldığını, katılımın az olduğunu ve derse önem vermediklerini belirtmiştir. Sadece Nihal öğretmen, "Bu müfredat eskiden farklı şimdiki insan hakları üzerine olduğu için, güncel yaşamla ilgili olduğu için çok daha iyi anladılar. Sıkılmadılar çocuklar sevdi" demiştir. Derse katılımın az olduğunu ve öğrencilerin sıkıldığını söyleyen Utku öğretmen, "Hayatın içinden somut örnekler olduğu zaman katılım artıyor. Bizde gazete getirilebilir. Görseller kullanılabiliriz... Biraz öğretmenlerden de kaynaklanan bir eksiklik" diyerek bu sorunun öğretmenden kaynaklandığını belirtmiştir.

Öğrenciler çoğunlukla bu derste sıkıldıklarını söylemiştir. Öğrenciler dersten sıkılma nedenlerini, daha önceden bildikleri konular olması, konuların dikkatlerini çekmemesi ve derslerde farklı etkinliklerin yapılmaması olarak belirtmiştir. Derslerde öğrencilerin genellikle ilgisiz davrandıkları ve derse katılmadıkları gözlenmiştir. Öğrenciler sadece dikkatlerini çeken kadın erkek eşitliği, kaçak elektrik kullanımı gibi konularda tartışma ortamı olduğunda çoğunlukla katılım göstermiştir. Örneğin Cem, konularını önemsiz bulduğu için katılmadığını, "Önemsiz konularda derse katılım az" diyerek katılmama nedenini açıklarken; Sevgi bildiği konular olduğunu, "Bu derste öğrendiklerimin çoğunu biliyordum zaten... sosyalde geçti... Öğrenmekten hoşlandığım bir şey olmadı." diyerek açıklamıştır. Bazı öğrenciler de derslerde farklı etkinlikler olmadığı ve tekdüze geçtiği için sıkıldığını ve katılmadığını söylemiştir. Tarık, "Bu dersin daha çok düşünmeye yönelik tartışmaya yönelik olmasını isterdim" derken; Fuat, "Uygulamalı işlemek, göstermelik [göstererek] işlemek isterdim. Sendikalar vakıflara götürmelerini isterdim" ve Sevgi, "Derslerimiz çok sıkıcı geçiyor sırf slaytla olmuyor... daha farklı şeyler yapılabilir. Mesela bazı yerleri gezebiliriz... Mesela işlediğimiz konuyla ilgili uzman kişiler gelip bize bilgi verebilir" diyerek görüşlerini açıklamıştır.

Vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersinin değerlendirme süreci

Yapılan gözlemlerde Sevda öğretmenin genellikle SBS'de çıkabilecek soruları içeren test ile öğrencilerin başarısını değerlendirdiği ve iki-üç haftada bir derste konulara ilişkin test çözümü yaptığı görülmüştür. Utku öğretmenin test yanında açık uçlu sorulardan oluşan yazılı yoklama yaparak onların ifade gücünü geliştirmeye çalıştığı gözlenmiştir.

Görüşmelerde genellikle öğretmenler ve öğrenciler başarıyı SBS'ye göre değerlendirmiştir. Örneğin Kaya öğretmen görüşünü, "Çocuklar her şeyi SBS notuna göre değerlendiriyor. Vatandaşlığı lüzumsuz buluyorlar. Öğrenci bana diyor ki sadece 1 ya da 2 soru çıkıyor ben onun için neden uğraşayım" biçiminde değerlendirirken; öğrencilerden Sevgi ise derse ilişkin şunları söylemiştir: "Sınav için bize bir katkısı yok bu dersin. SBS sistemi olduğu için böyle işlemek zorundayız. Dersleri böyle sınava yönelik işlemek zorundayız. Sınava yönelik çalışıyoruz. Onları [ders kitabındaki etkinlikleri] yaptığımız zaman zamanımız oluyor."

Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Dersinde Yaşanılan Sorunlar

Öğrenci ile ilgili sorunlar

Öğretmenler öğrenci ile ilgili olarak iki temel sorundan söz etmiştir. Birincisi öğrencilerin siyasal konularla ilgilenmemeleridir. Öğretmenlere göre özellikle kız öğrenciler siyasal konulara hiç ilgi göstermemektedir. Ayla öğretmen, "Öğrenciler siyasal konularla ilgilenmiyor. Bazıları da ailesinin görüşünü anlatıyor. Sınıfta genellikle ilgisizler" demiştir. Nuray öğretmen kızların dikkatini çekmek için verdiği uğraşığı, "Siyasetle ilgilenmiyorlar. Özellikle kızlar. Kızların bu konuya dikkatini çekmek için çok uğraşıyorum..." diyerek dile getirmiştir. Bazı öğretmenler öğrencilerin pasif olduğunu ve katılımcı yönlerinin yeterli olmadığını söylemiştir. Öğretmenler sınıfta hep belirli öğrencilerin tartışmalara katıldığını ve bu öğrencilerin sayısının az olduğunu belirtmiştir. Öğretmenler bunun temel sebebinin sınav sisteminden kaynaklandığını düşünmektedir. Nihal öğretmen, "Katılımcı öğrenci sayısı az olur hep böyle konularda... Hep elde edebilecekleri ve elle tutulan şeylere alışıklar... Çocuklar hep testle yetiştigi için konuşmuyorlar" diyerek açıklamıştır.

Aile ile ilgili sorunlar

Öğretmenler boşanmış aile çocuklarında değer yitiminin olduğunu, ailelerde yaşanan ilgisizliğin çocuklarda kimi değerlerin gelişimini engellediğini ve aile içindeki demokratik olmayan tutumların öğrencilerin

vatandaşlık, demokrasi ve insan hakları algısını olumsuz etkilediğini düşünmektedir. Gül öğretmen görüşünü, "Evde anti demokratik olarak yetiştirirsen, okulda ne kadar empoze edersen et girmiyor kafasına. Çünkü evde yaşadığı olay, okuldaki yaşam o kadar çelişkili ki. Çocuk okula geliyor her yeri mosmor abim dövdü... Ben bu öğrenciyi demokrasi ve insan haklarına nasıl inandırırım" diyerek açıklamıştır. Sena öğretmen, "Çocukta davranış bozuklukları gördüğümüz zaman bir bakıyoruz parçalanmış aile. Ya çocuk çok karşı çıkıyor sesini bize karşı yükseltiyor ya da çok içine kapanıyor hakkını aramayan, öğrencilerimiz oluyor" diyerek anlatmıştır (Bkz. Tablo 4).

Tablo 4.
Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Dersinde Yaşanılan Sorunlar

Öğretmen	Öğrenci
Öğrenci ile ilgili sorunlar Siyasi konularla ilgilenmiyorlar Konuşmuyor ve katılmıyorlar	
Aile ile ilgili sorunlar Parçalanmış aile Ailede ilgisizlik Ailede demokratik olmayan tutumlar	
Eğitim sistemi ile ilgili sorunlar Program ve ders kitabına ilişkin sorunlar Program yeterli değil Ders saati yeterli değil Ders kitabı yeterli değil Ders kitabında eksik ve yanlış bilgiler var Öğretmenler ile ilgili sorunlar Öğretmenlerin yetersizliği Öğretmenlerin ideolojik bakışı Öğretmenlerin özgürlüğü	Ders kitabında yeterli bilgi yok Ders kitabı inandırıcı değil Dersleri daha eğlenceli değil
Sosyal çevre ile ilgili sorunlar Sosyal çevredeki demokratik olmayan davranışlar	
Yazılı ve görsel basın ile ilgili sorunlar Programların olumsuz etkisi	

Eğitim sistemi ile ilgili sorunlar

Öğretmenler bu dersin öğretim programının, ders saatinin ve ders kitabının yeterli olmadığını düşünmektedir. Gül öğretmen görüşünü, "Ders kitabı yeterli değil. Çocuklar bilgi alamıyor. Ben her yıl onlara her ünite sonunda okuyabileceği notlar hazırlıyorum. Çünkü çocuklar çevrelerinden bilgi toplayamıyor ve edinmiyor ortamı yok" diyerek açıklamıştır. Benzer biçimde öğrenciler ders kitabının yeterli ve inandırıcı olmadığını dile getirmiştir. Sevgi ders kitabını inandırıcı bulmadığını, "Ders kitabında daha gerçekçi şeyler olabilir. Mesela böyle bir konuşma olacağını zannetmiyorum. Mesela, 'Lütfen sırayı bozmayalım. Özür dilerim sırayı ihlal ettim'. Bu bir öğrencinin söyleyeceği laf değil bence hiç gerçekçi gelmiyor" diyerek açıklamıştır. Öğretmenlerin çoğunluğu, bu dersin öğretiminde yetersiz olduklarını belirterek öz eleştiride bulunmuş ve vatandaşlık eğitimi konusunda öğretmenlere eğitim verilmesini önermiştir. Bazı öğretmenler, öğretmenin nasıl bir vatandaş istiyorsa onu gerçekleştirecek vatandaşlık eğitimi verdiğine dikkat çekmiştir. Öğretmenlerin büyük bir kısmı ise sınıfta güncel siyasi olaylarla ilgili konuşamadıklarını ve bu durumun çocukların eleştirel düşünmesini engellediğini belirtmiştir. Utku öğretmen bu konuda şunları söylemiştir:

Güncel siyasal olayları konuşmuyoruz... Bir yerde bir öğrenci konuştuğumuz konuyu yanlış anlayabilir. Farklı bir şekilde düşünebilir. Velisine bildirebilir. O da milli eğitime gidebilir. Oradan hakkımızda soruşturma açılabilir. Türkiye'de yaşanan bir takım olumlu ve olumsuz örnekler çok. Sonucunda öğrenciler yeterli bilgi ve bilinç düzeyine ulaşamıyor var olan düzeni sanki olması gereken oymuş gibi algılıyor, eleştirel bir yapıda yetişmiyor. Düzen budur benim buna uymam gerekiyor diye düşünüyor.

Sosyal çevre ile ilgili sorunlar

Öğretmenlerin çoğunluğu, sosyal çevrede, medyada ve siyasetteki demokratik olmayan tutumların derste kazanılanları olumsuz etkilediğini belirtmiştir. Öğretmenlere göre çocuklar derste öğrendiklerini sosyal

çevrede yaşayamadıkları için içselleştiremiyorlar, demokrasiye inanmadan yetişiyorlar, olumsuz örnek alıyorlar ya da isyancı oluyorlar. Utku öğretmenin derslerinde öğrenciler çevrelerinde gördükleri olumsuz davranışlardan söz etmişlerdir. Örneğin, toplumsal kurallar konusu işlenirken herkesin trafik kurallarına uyması gerektiği söylendiğinde öğrenciler neden milletvekillerinin uymadığını öğretmene sormuş ve, "Onlar uymazsa bizde uymayız" biçiminde tepki vermiştir. Aynı konuda herkesin elektrik faturasını ödemediğini, kaçak kullananların yerine diğer vatandaşların ödediğini, eşitlik olmadığını öğrenciler dile getirmiştir. Utku öğretmen neden başka insanların yaptıkları yanlışlara göre hareket etmemeleri gerektiğini öğrencilere açıklamıştır. Nuray öğretmen görüşmede, "Kitapta olan ya da var olan uygulamalar tutmuyor. Siz çocuğa diyorsunuz sıranı bekle bir bakıyorsunuz içerden birileri işini hallediyor" derken; Utku öğretmen görüşlerini, "Çocuğun yakın çevresinden siyasal hayatta yaşananlara kadar gördükleri işte insanların kendi çıkarını elde etmek adına başkalarını ezdiği bir sistem. (...) Çocuk hayatta öyle olmadığını görünce havada kalıyor." diyerek anlatmıştır.

Öğrenciler bilgilerin kitapta kaldığını gerçek yaşamla çeliştiğini söylemiştir. Barış yaşadığı çelişkiyi, "Anayasayı tam uygulamıyorlar. Mesela adamlar silahsız gösteri yapabilirler ama polisler yaptırmıyor" diyerek anlatırken İsmail görüşlerini, "Elektrik kaçırıyorsunuz bize ödetiyorlar bizi enayi yerine sokuyorlar..." diyerek açıklamıştır. Ayrıca, öğretmenlerden bazıları yazılı ve görsel basının çocukların gelişimini olumsuz etkilediğini, televizyon etkisiyle büyüyen çocukların eleştirel düşünemediklerini, yaşadığı aksaklıklar ile demokrasi ve insan haklarını bağlamadığını dile getirmiştir. Can öğretmen bu konuda şunları söylemiştir: "Televizyonda kadın programları ile büyüyen çocukların sayısı oldukça fazla. Ben onlara en azından bir haber programını mutlaka takip edin interneti açtığınızda gazeteyle mutlaka girin derim. Bunu yapan öğrenci sayısı az. Yetişirken aile ne izliyorsa. Çocukta öyle büyüyor. Evde dizi ağırlıklı izliyorsa genellikle onun etkisi altındalar."

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırmanın öne çıkan sonuçlarından biri, vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersinin gerekliliği ve programdaki yerine ilişkindir. Türkiye'de ilköğretim programında vatandaşlık eğitimi ara disiplin olarak tüm derslere yayılmış ve sekizinci sınıflarda ayrı bir derstir. Bu çalışmada öğretmenler ve öğrencilerin çoğunluğu, vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersinin gerekli olduğunu, programda ayrı bir ders olarak yer alması gerektiğini ve dersin saatinin yetersiz olduğunu düşünmektedir. Alanyazında bu dersin gerekliliği (Toraman, 2012; Yiğittir, 2007) ve ayrı bir ders olması ve ders saatinin yetersizliğine (Başaran, 2007; Uyangör, 2007; Toraman, 2012) ilişkin araştırma sonuçları bulunmaktadır. Ayrıca, Bağlı (2013) araştırmasında yedinci ve sekizinci sınıf öğrencilerinin vatandaşlık ve insan hakları ara disiplini ile vatandaşlık konularının derslere dağıtıldığında konuyu anlamlandıramadıklarını, Elkatmış (2012) beşinci sınıf öğrencilerinin insan hakları ve vatandaşlık ara disiplin kazanımlarının yeterli olmadığını ve Ülger (2012), sosyal bilgiler öğretmenleri dışındaki öğretmenlerin insan hakları ve vatandaşlık kazanımlarının nasıl kazandırılacağı konusunda bilgiye gereksinim duyduklarını ortaya koymuştur. Bu sonuçlar düşünüldüğünde Türkiye'de vatandaşlık eğitiminin ara disiplin olarak verilmesinin yeterli olmadığı görülmektedir. Vatandaşlık eğitiminin tüm derslerin öğretim programlarına yayılması öğretmenlerin vatandaşlık eğitimi konusundaki yeterliliğini gerektirmektedir. Çünkü, vatandaşlık eğitimi tek bir öğretmenin sorumluluğundan çıkararak bu uygulamada tüm öğretmenlerin vatandaşlık eğitiminde yeterli olması sağlanmadığında öğrencilerin vatandaşlık gelişimi olumsuz etkilenebilmektedir. Aksine vatandaşlık eğitiminin tek bir ders kapsamına alınması diğer öğretmenlerin bu konuya ilgisiz kalmalarına neden olmaktadır. Bu uygulamaların sınırlılıkları göz önüne alındığında, Türkiye'de her iki yaklaşımın uygulanmasında yarar olacağı söylenebilir. Tüm derslerin öğretim programında vatandaşlık kazanımlarına yer verilirken aynı zamanda vatandaşlık ve demokrasi eğitimi ayrı bir ders olarak programda yer alabilir. İlkokulda vatandaşlık, demokrasi ve insan hakları eğitimi sosyal bilgiler dersi içinde verilebilir ancak ortaokulda öğrencilerin düzeyine uygun her sınıfta ayrı bir ders olarak yapılandırılması daha etkili olabilir. Sosyal bilgiler dersi kapsamında verilmesi halinde ise vatandaşlık eğitimine daha çok ağırlık verilmesi önerilebilir. Bazı araştırma sonuçlarında, öğretmenlerin ve uzmanların bu dersin hem ara disiplin hem de ayrı bir ders olmasını düşündükleri belirlenmiştir (Er vd., 2013; Ülger, 2012). Ayrıca, vatandaşlık ve demokrasi eğitiminde sürekliliğin ve aşamalığın sağlanması önem taşımaktadır. Bu nedenle, bu dersin kazanımlarına ilkökoldan yükseköğretime kadar her sınıf düzeyinde yer verilmelidir. Çünkü her gelişim düzeyinin öğreneceği vatandaşlıkla ilgili temel kavram, bilgi ve becerileri farklı olacaktır. Birçok ülkede ilk ve ortaöğretimde dersin sürekliliği sağlanmaktadır. Örneğin, Portekiz'de 9 yıl; Polonya, Slovakya ve Finlandiya'da 6 yıl; Yunanistan, İspanya ve Romanya'da 4 yıl; Estonya ve İngiltere'de 5 yıl ve İrlanda, Lüksemburg ve Norveç'te 3 yıl kesintisiz vatandaşlık eğitimi verilmektedir (Kerr, 1999; Morris ve Cogan, 2001).

Bu araştırma sonuçlarından biri, bu ders içeriğinin tekrarlardan oluşması, öğrencilerin düzeyine uygun olmaması ve öğrencilerin vatandaşlık yeterlikleri kazanması açısından yetersiz olmasıdır. Bu sonuç bazı araştırma sonuçları ile (Toraman, 2012) benzerlik göstermektedir. Araştırmanın diğer bir sonucuna göre, öğrencilerin sadece demokrasi, vatandaşlık sorumlulukları, insan hakları, sivil toplum kuruluşları, toplumsal kurallar ve iletişim konularında bilgi edinmesi siyasal okuryazarlık gelişimleri açısından yeterli olamayabilir. Vatandaşlık bilgisi açısından, öğrenciler, yerel, ulusal ve küresel düzeyde günümüzün sorun ve konuları, demokratik toplumların doğası ve işleyişi, farklılıkların doğası, muhalefet ve sosyal çatışmanın ne olduğu, yerel, ulusal, evrensel ve küresel düzeyde parlamenter sistemleri ve yasal süreçleri, ekonomik sistemler ve etkileri, insan hakları sorunları ve çevresel konulara ilişkin yeterli bilgi edinemedikleri görülmektedir. Bu derste öğrenciler, kendi düzeylerine uygun olarak siyasal ve sosyal bir sorunu tartışabilecek ve çözüm üretebilecek düzeyde bilgi sahibi olabilmelidir. Ancak Ünal (2012) 2010 Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Dersi Öğretim Programında daha önceki programlardan farklı olarak insan haklarına daha çok yer verildiği belirtmiştir.

Bu araştırmadaki öğretmen ve öğrencilerin görüşleri ile araştırma sürecinde yapılan gözlemler sonucunda, öğrencilerde sınırlı olarak vatandaşlık yeterliklerinin geliştirildiği söylenebilir. Derslerde öğrenciler edilgen konumdadır ve sınırlı olarak araştırma yoluyla öğrencilerin görüşlerini ifade etme, tartışma ve işbirliği yeterlikleri geliştirilmeye çalışılmaktadır. Oysa, öğrencilerin gerekçeli düşünceler sunma, problem çözme, bilgi toplamada teknoloji ve güncel medyadan yararlanma, eleştirel düşünme, ikna etme, sosyal, ahlaki ve siyasal konuları ve zorluklarını anlama, cevaplama ve etkileme gibi becerilere sahip olması gerekmektedir. Vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersi öğretim programında bu sözü edilen vatandaşlık yeterliklerinin geliştirilmesi önerilirken uygulamada eksikliği gözlenmiştir. Vatandaşlık değerleri açısından derslerde saygı, empati, hoşgörü ve çevreye saygı değerleri üzerinde durulduğu gözlenmiştir. Bu derste, toplumun ortak iyiliğini düşünme, çatışmaları çözmeye istekli olma, bir amaç için başkalarıyla çalışmayı isteme, kendi eylemlerinin başkaları üzerindeki etkisini düşünme ve davranışlarının sorumluluğunu kabul etme, ahlaki kurallara göre davranma, bir bakış açısını savunma cesareti gösterme, kendi görüşlerini tartışmalar ve kanıtlar sonrasında değiştirmeye açık olma, risk alma ve çaba gösterme, adil davranma kararlığı gösterme gibi değerlerin üzerinde durulmamıştır. Bu bağlamda öğrencilerin ders kapsamında vatandaşlık değerlerini yeterli edinemedikleri söylenebilir. Alanyazında bu dersin işlevsel ve etkili olduğuna (Gömleksiz ve Akyıldız, 2012; Kaya ve Ersoy, 2014) sadece bilgi temelli yapıldığına ve davranış geliştirmede etkili olmadığına (Karaman–Kepenekçi, 2005), dersin kazanımlarının gerçekleşme düzeyinin düşük olduğuna (Arıkan, 2002; Gündücü, 2008) ilişkin araştırma sonuçları bulunmaktadır. Bu araştırma sonuçlarına dayalı olarak bu dersin öğrencilerin vatandaşlık gelişimine katkı sağladığı ancak yeterli olmadığı söylenebilir.

Bu araştırmanın sonuçlarından bir başkası, öğrencilerin bu dersi sıkıcı ve tekdüze bulması ve farklı etkinlikler yapılmasını istemeleridir. Derslerin daha çok anlatım ve soru cevap yöntemleriyle işlendiği, sadece birkaç derste tartışma açıldığı ve öğrencilere araştırma ödevleri verilerek sunular yaptırıldığı görülmüştür. Öğrencilerin derse katılmama nedenlerinden birinin derste sıkılmaları olduğu söylenebilir. Bu sonuç, öğrencilerin bu dersi sıkıcı bulduklarına ilişkin başka araştırma sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir (Bağlı, 2013; Gündücü, 2008; Er vd., 2013; Toraman, 2012; Uyangör, 2007). Ayrıca, öğrenciler verilen ödevleri de sıkıcı bulmaktadır. Birkaç öğrenci ödevlerin ilgilerini çekmediğini bu nedenle derste yapılan sunulara katılmadıklarını söylemiştir. Gözlemlerde öğrencilere verilen ödev konularının daha çok insan hakları ve tarihsel gelişimi üzerine olduğu görülmüştür.

Bu araştırmada çıkan önemli sonuçlardan bir diğeri, öğrencilerin bu derste edindiği bilgiyi yaşamda uygulayamamasıdır. Bu durumda, öğrenciler çevrelerine göre hareket etmeyi seçmekte, haklarını aramayan içine kapanan ya da isyancı bir kişiliğe bürünmekte ve deste öğrendiğini kuramsal bilgiler olarak görmektedir. Alanyazında öğrencilerin edindikleri bilgileri uygulamalarının yaşadıkları sosyal çevreye göre değiştiği ve kimi çevrelerin olumsuz etkilediğini belirtilmektedir (Bağlı, 2013; Baştürk, 2011; Kaya ve Ersoy, 2014; Uyangör, 2007; Tarman ve Kuran, 2014, Toraman, 2012). Bu durumu gidermek için vatandaşlık eğitiminin öğrencilerin çevrelerinde yaşadıkları sorunlar ve bunlarla mücadele etme yolları üzerinde yapılandırılması işlevsel olabilir. Böylece öğrencilerin çatışmaları çözme ve problem çözme becerileri gelişmiş olacak ve öğrenciler edindiği vatandaşlık bilgilerini uygulayabilecektir. Ayrıca, bu araştırmada öğrenciler ders kitaplarını sıkıcı ve inandırıcı bulmazken; öğretmenler de yeterli görmemektedir. Alanyazında benzer araştırma sonuçları vardır (Arıkan, 2002; Toraman, 2012; Yiğittir, 2007). Ders kitapları öğrencilerin ilgi ve gereksinimlerine yanıt verecek biçimde yeniden düzenlenebilir.

Bu araştırmanın sonuçlarından biri de öğretmenin niteliği sorunudur. Öğretmenlerin çoğunluğu, vatandaşlık ve demokrasi eğitiminde kendilerini yeterli bulmadıklarını, hangi düzeyde hangi konuları nasıl vereceklerini bilemediklerini dile getirmiştir. Öğretmenler bu konuda hizmet öncesinde yeterli bilgi almadıklarını ve hizmet-içi eğitime gereksinim duyduklarını belirtmiştir. Öğretmenin niteliğinin öğrencinin niteliğini doğrudan etkilediği düşünüldüğünde öğretmen niteliğinin vatandaşlık eğitiminde önemli bir sorun olarak karşımıza çıktığı söylenebilir. Araştırmanın bu bulgusuyla örtüşen araştırma sonuçları bulunmaktadır (Başaran, 2007; Ersoy, 2007; 2012; 2014; Güdücü, 2008; Karaman–Kepenekçi, 2005; Ülger, 2012; Ülger ve Yel, 2013).

Sonuç olarak, vatandaşlık dersinin ilkökul ve ortaokul programlarında yeterli olmadığı, içeriğinin öğrencilerde vatandaşlık yeterliklerini geliştirmediği söylenebilir. Bu dersin içeriği öğrencilere siyasal okuryazarlık bilgisi vermediği, onlarda vatandaşlık becerilerini sadece araştırma yapma ve tartışmalara katılma yönünde sınırlı olarak geliştirdiği, onların vatandaşlık değerlerini ailenin, sosyal çevrenin ve medyanın olumsuz etkisiyle benimseyemedikleri görülmektedir. Ayrıca, öğrencilerin vatandaşlık dersine sadece sınavda çıkacak sorular gözüyle bakması, derse gerekli önemi vermemesi ve yaşamda uygulanmadığını düşünmesi vatandaşlık bilgisinin kuramsal düzeyde kalmasına ve davranışa dönüşmemesine neden olmaktadır. Bu araştırma sonuçlarının birçok araştırma sonuçlarıyla benzerlik göstermesi ve daha önceki vatandaşlık ve demokrasi eğitimi programına ilişkin yapılan çalışmalarda da benzer sonuçlara ulaşılması program değişikliklerine karşı uygulamanın değişmediğinde aynı sorunlarla karşılaşılacağını göstermektedir.

Bu araştırma sonuçlarına göre, bu dersin ilköğretim programında ayrı bir ders olarak yer alması ve özellikle ortaokul döneminde her sınıf düzeyinde yer verilerek sürekliliğinin sağlanması, ders kitaplarının ve ders programının öğrencilerin siyasal okuryazarlık ve vatandaşlık becerilerini geliştirecek biçimde yeniden düzenlenmesi, öğrenci merkezli etkin öğretim tekniklerinden yararlanılarak öğrencilere uygulama olanağı sunulması, öğrencilerin vatandaşlık kazanımlarının alternatif değerlendirme teknikleri ile çok yönlü değerlendirilmesi önerilebilir. Ayrıca, öğretmenlerin vatandaşlık eğitimi konusundaki bilgi ve deneyimlerinin artırılması için, ilk ve ortaokul düzeyinde görev yapacak tüm öğretmenlerin hizmet öncesi öğretmen eğitim programlarında vatandaşlık eğitimi dersi zorunlu olarak yer almalı bunun yanı sıra hizmet içinde öğretmenlere vatandaşlık eğitimi konulu eğitim olanakları sunulmalıdır. Vatandaşlık eğitiminin geliştirilmesi için, ileride tüm dersler kapsamında araştırmaların yapılması, vatandaşlık eğitimi geliştirecek uygulamalı deneysel ve eylem araştırmalarına yer verilmesi önerilebilir.

KAYNAKÇA/REFERENCES

- Aras, H. (2000). *Vatandaşlık ve insan hakları eğitimi dersinde öğrencilere insan haklarıyla ilgili tutumların kazandırılması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Arikan, F. (2002). *Vatandaşlık ve insan hakları eğitimi dersi programının öğretmen görüşleri doğrultusunda değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Başaran, T. (2007). *İlköğretim okullarında vatandaşlık ve insan hakları eğitimi programının uygulanışına ilişkin sosyal bilgiler öğretmenlerinin görüşler.*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Bağlı, M. T (2013). Ara-disiplin olarak vatandaşlık ve insan hakları eğitimi: İlköğretim öğrencilerinin insan haklarına ilişkin görüşleri. *Eğitim ve Bilim*, 38(169), 296-310.
- Baştürk, N. (2011). *İlköğretim 8. sınıf vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersi öğretim programı kazanımlarının öğrenci görüşlerine göre değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Branson, M. S. (1998). *The role of civic education*. Center for Civic Education web sitesindeki; http://www.civiced.org/articles_role.html adresinden, 01.07.2004 tarihinde alınmıştır.
- Braun, V. and Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3, 77-101.
- Center for Civic Education (CCE). (1997). *National standards for civics and government*. (Second Printing). California: Center for Civic Education.
- Council of Europe (CoE) (2004). *All-European study on education for democratic citizenship policies*. http://www.coe.int/t/dg4/education/edc/Source/Resources/Pack/AllEuropeanStudyEDCPolicies_En.pdf f 01.04.2015 tarihinde alınmıştır.

- Creswell, J.W. (2007). *Qualitative inquiry & research design: Choosing among five approaches* (2nd ed.), Thousand Oaks, CA: Sage.
- Department for Education and Skills (DfES) (2004). *A CPD handbook: Chapter 6: Approaches to learning & teaching*. Citizenship Foundation web sitesindeki <http://www.citizenshipfoundation.org.uk/lib-res-pdf/0193.pdf>. adresinden 01.10.2006 tarihinde alınmıştır.
- Elkatmış, M. (2012). İnsan hakları ve vatandaşlık ara disiplini kazanımlarının gerçekleştirme düzeyi. *Akademik Bakış Dergisi*, 29, 1-20.
- Er, H., Ünal, F. ve Özmen, C. (2013). 8. sınıf vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersinin 4. sınıfa alınmasına ilişkin görüşler üzerine bir araştırma. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6(8), 179-196.
- Ersoy, A. F. (2007). [Sosyal bilgiler dersinde öğretmenlerin etkili vatandaşlık eğitimi uygulamalarına ilişkin görüşleri](#). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Ersoy, A. F. (2012). Vatandaşlık eğitiminde ihmal edilen bir alan: Evde ve okulda çocuk haklarının eğitimi. *International Online Journal of Educational Sciences*, 4(2), 359-376.
- Ersoy, A. F. (2014). Active and democratic citizenship education and its challenges in social studies classrooms. *Eurasian Journal of Educational Research*, 55, 1-20.
- Gömleksiz, M. N. ve Akyıldız, S. (2012). Vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersi öğretim programının uygulamadaki etkililiğinin değerlendirilmesi. *Milli Eğitim*, 41(196), 69-92.
- Güdücü, H. S. (2008). *İlköğretim programlarında yer alan vatandaşlık ve insan hakları eğitimi dersine ilişkin öğretmen algısına yönelik Manisa örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.
- Karaman Kepenekçi, Y. (2005). A study of effectiveness of human rights education in Turkey. *Journal of Peace Education*, 2(1), 39-55.
- Kerr, D. (1999). Citizenship education in the curriculum: An international review. *School Field*, 10(3/4), 5-32. http://www.ibe.unesco.org/fileadmin/user_upload/Curriculum/SEEPDFs/kerr.pdf adresinden 15.03.2014 tarihinde alınmıştır.
- Kaya, B. ve Ersoy, F. (2014). Vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersinin sekizinci sınıf öğrencilerinde vatandaşlık algısının oluşması ile ilişkisi. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2, 252-303
- MEB. (2010). *İlköğretim vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersi (8. sınıf) öğretim programı*. Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, Ankara.
- Morris, P., & Cogan J. (2001). A comparative overview: civic education across six societies. *International Journal of Educational Research*, 35, 109-123.
- Patrick, J. J. (2003). *Essential elements of education for democracy: What are they and why should they be at the core of the curriculum in schools?* <http://www.civiced.org/pdfs/EEOforDemocracy.pdf> adresinden 01.07.2004 tarihinde alınmıştır.
- Tarman, B. ve Kuran, B. (2014). Vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersindeki değerlerin öğrenilme düzeyleri ile çevre ilişkisi hakkında öğretmen görüşleri. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 34(2), 293-319.
- Torney-Purta, J., & Vermeer, S. (2004). *Developing citizenship competencies from kindergarten through grade 12: A background paper for policymakers and educators*. Education Commission of the States web sitesindeki <http://www.ecs.org/html/projectsPartners/nclc/docs/DevelopingCompetencies.pdf> adresinden 12.10.2005 tarihinde alınmıştır.
- Toraman, Ç. (2012). *İlköğretim sekizinci sınıf vatandaşlık ve demokrasi eğitimi ders programının (2010) değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Uyangör, N. (2008). İlköğretim 7. sınıf vatandaşlık ve insan hakları eğitimi programının değerlendirilmesi. *Balikesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(20), 68-95.
- Ülger, M. ve Yel, S. (2013). Ara disiplin alanı olarak insan hakları ve vatandaşlık eğitimi ile ilgili ilköğretim öğretmenlerinin yeterlik algıları. *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(10), 19-32.
- Ülger, M. (2012). *İlköğretim okullarında insan hakları ve vatandaşlık eğitimi uygulamalarının değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Ankara.
- Ünal, F. (2012). Ortaokul 8. sınıf vatandaşlık ve demokrasi eğitimi öğretim programı ve ders kitaplarında insan hakları üzerine bir çözümleme. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(1), 110-127.
- Yıldırım A. ve Şimşek, H. (2005). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (5. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, K. (2009, 28-30 Mayıs). İlköğretim 8. sınıf öğrencilerinin temel vatandaşlık kavramına ilişkin algıları. *1. Uluslararası Avrupa Birliği Demokrasi, Vatandaşlık ve Vatandaşlık Eğitimi Sempozyumu*'na sunulan bildiri. Uşak Üniversitesi, Uşak.

- Yılmaz, A., Şahin T. C.ve Bengiç G. (2009, 28-30 Mayıs). İlköğretim öğrencilerinin devlet, vatandaş, demokrasi ve insan hakları kavramlarına ilişkin algıları, *1. Uluslararası Avrupa Birliği Demokrasi, Vatandaşlık ve Vatandaşlık Eğitimi Sempozyumu*'na sunulan bildiri. Uşak Üniversitesi, Uşak.
- Yiğittir, S. (2007). İlköğretim vatandaşlık ve insan hakları eğitimi dersinin gerçekleştirme düzeyi ile ilgili öğrenci görüşleri, *Milli Eğitim*, 174, 293-303.

İletişim/Correspondence

Doç. Dr. Arife Figen ERSOY
arifee@anadolu.edu.tr